

Urok drewnianej architektury sakralnej na przykładzie dekanatu krotoszyńskiego i koźmińskiego

Stanisław Jachowicz, bajkopisarz żyjący na przełomie XVI/XVII wieku, napisał „Cudze chwalicie, swego nie znacie. Sami nie wiecie, co posiadacie”¹.

Wielkopolska – równina, miejscami łagodnie pagórkowata. Jej urok skrywa płatanina łąk, pól, lasów. W ten pejzaż wkomponowano perły drewnianej architektury sakralnej – kościoły i kapliczki. Drewniane kościoły z całą pewnością wzbogacają i urozmaicają piękny krajobraz Wielkopolski. Każdy z kościołów ma swoją historię, którą postaram się Państwu przekazać. Inspiracją do napisania tego artykułu jest kościół w Starymgradzie, w którym niegdyś modlili się moi krewni. Obiekt ten zafascynował mnie swoim urokiem, starością, zapachem modrzewiowego drzewa i aktualnym jak niegdyś wnętrzem, prostym i skromnym.

Nie sposób opisać wszystkie obiekty sakralne, dlatego skupiłam się na dekanacie krotoszyńskim i koźmińskim. Dekanatami obejmującymi moje poszukiwania genealogiczne. Na terenie tych dwóch dekanatów znajduje się sześć drewnianych obiektów. Są to Starygród, Wielowieś, Serafinów, Koźmin i dwa w Krotoszynie. W całej Wielkopolsce jest ich 230. Ta spora liczba zachowanych kościołów jest wynikiem ich konserwacji i renowacji przez duchownych.

Kilkaset lat temu drewno było najtańszym i podstawowym budulcem. Budowano nie tylko kościoły, ale także kapliczki i domy mieszkalne. Najczęściej budowano w konstrukcji zrębowej, inaczej zwanej wieńcową. Konstrukcja ta polegała na tym, że belki układano jedna na drugą i łączono je na narożach za pomocą nacięć zwanych zamkami lub zaciosami. Innym rodzajem konstrukcji jest konstrukcja szkieletowa, zwana też ryglawa lub słupkowo-ramowa. Na czym polegała ta konstrukcja? Otóż słupy pionowo łączono u góry i na dole oraz w poprzek belkami, tworząc ramy i zastrzały, które wypełniano gliną, kamieniem i cegłą. Następnie szalowano i tynkowano. Rzadziej powstawały konstrukcje sumikowo-łukowe, które charakteryzowały się wprowadzaniem pomiędzy słupy z naciętymi rowkami (łatkami) poziomych belek (sumików).

Przyjmuje się, że najstarszy drewniany kościół na obszarze Wielkopolski znajduje się w Ołoboku i pochodzi z I połowy XVI wieku, natomiast na terenie dekanatu krotoszyńskiego i Koźmińskiego takowy znajduje się w Koźminie.

Koźmin – w tym starym, królewskim mieście, na terenie cmentarza, wybudowano w 1570 roku kościół w konstrukcji zrębowej, oszalowany i pokryty gontami. Kościół pw. **św. Trójcy** konsekrowany został w 1657 roku przez biskupa Wojciecha Talobow-

¹ S. Jachowicz, *Wieś*, [w:] *Antologia poezji głupich i mądrych Polaków w Ludwika Stomma wyborze*, <http://biblioteka.kijowski.pl/stomma%20ludwik/antologia%20poezji.pdf> (dostęp: 30.04.2016).

skiego. Świątynia jest jednonawowa (niewyodrębnione prezbiterium). Nawę i prezbiterium pokrywa wspólny dach. Nad nawą czworoboczna wieżyczka na sygnaturkę zakończona daszkiem namiotowym. Obecnie kościół zamieniony został na kaplicę i msze św. odprawiane są tylko w czasie nabożeństw żałobnych.

Koźmin, ul. Poznańska, dekanat koźmiński
Probostwo pw. św. Stanisława bpa
ul. Klasztorna 62
63–720 Koźmin Wlkp.
tel. 62 721 67 70
www.sw.stanislaw.kozminwlpk.pl

Interesujące bywa położenie świątyń. Kościoły budowano często na wzniesieniu, chroniąc tym samym np. przed powodziami. Na takim wzniesieniu w latach 1707–1708 wybudowano kościółek w **Serafinowie**. Ta mała wieś licząca obecnie ponad 120 mieszkańców należy do parafii Mokronos. Kościół w Serafinowie pw. **św. Rozalii** zbudowano ze składek wiernych z Mokronosa, którzy chcieli, aby mieszkańcy Serafinowa mogli mieć miejsce do modlitw i prośb o wyzdrowienie podczas szalejącego tam morowego powietrza. W środkowej części barokowego ołtarza znajduje się wizerunek patronki namalowany w 1906 roku przez Juliana Wałdowskiego z Wrocławia.

Kim była św. Rozalia, jaką posiadała moc w modlitwie, że wierni prosili o łaskę? Otóż według legendy Rozalia była córką księcia Sinibalda służącemu królowi Normanów, Rogerowi, na Sycylii. W wieku 14 lat Rozalia uciekła z pałacu do groty na pobliską górę i zamieszkała w niej po tym, jak rodzice chcieli ją wydać za męża. Prowadziła życie pełne pokuty, modlitwy i umartwień. Po pewnym czasie przeniosła się do Palermo, ponieważ wierni zbyt często odwiedzali jej pustelnię. Po śmierci ukazała się ludziom i opowiedziała swoją historię. W 1624 roku odkryto relikwie świętej. Uroczyste przeniesienie ich do Palermo uśmierzyło grasującą tam dżumę. Od tamtej pory zaczął się jej kult. Również w Polsce kult św. Rozalii był żywy, zwłaszcza w XVIII i XIX wieku, gdy Polskę nękały zarazy. Na cmentarzach stawiano kapliczki z wizerunkiem św. Rozalii. Patronka najczęściej przedstawiana jest jako pustelnica z wiankiem róż na głowie. Jej atrybutami są: trupia czaszka, wieniec róż i krzyż. Jedna z legend głosi, że przed narodzeniem dziecka matka Rozalii otrzymała nakaz z nieba, że ma ją nazwać imieniem Rozalia, gdyż słowo to mieści różę i lilie, a jej córka będzie najpiękniejszym kwiatem rodu i wyspy. Miała również symbolizować jej

pokutne życie (kolce róży) i niewinność (biel lilii).

Tradycją mieszkańców Kromolic², których przodkowie podczas morowego powietrza oddali się pod opiekę św. Rozalii, są pielgrzymki do kościółka w Serafinowie w drugi dzień świąt Zesłania Ducha Świętego (Zielone Świątki).

Serafinów, dekanat koźmiński
Probostwo pw. NMP Wniebowziętej
Mokronos 70
63–720 Koźmin Wlkp.
tel. 62 721 64 27

Około 6 km od Serafinowa, w pobliskiej **Wielowisi**, staraniem miejscowego plebana Adama Kleszczyńskiego wzniesiono kościół **pw. Wszystkich Świętych**. Przy kościele była szkoła, której ówczesny rektor pełnił również funkcję organisty. Z biegiem lat świątynia stała się zbyt mała dla dużej liczby wiernych, dlatego w 1929 roku ówczesny ksiądz proboszcz Franciszek Szukalski (1878–1956) rozbudował ją, dobudowując kruchtę³ i zakrystię. Nad nawą wzniesiona jest wieżyczka na sygnaturkę z latarnią, a na końcu kalenicy krzyż z chorągiewką. Na uwagę zasługuje piękny ołtarz z II połowy XVII wieku z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem i „Wizją św. Barbary”. Legenda głosi, że w nocy miał odwiedzić św. Barbarę anioł i zaleczyć jej rany. Atrybutem św. Barbary jest korona podkreślająca szlacheckie pochodzenie, natomiast w ikonografii przedstawiana jest w długiej szacie z pasem na biodrach, nakrytą głową, trzymająca w dłoniach miecz, kielich bądź strusie pióra symbolizujące męczeństwo. Nieopodal kościoła, wśród starych drzew, stoi drewniana dzwonnica postawiona na kształt czworoboku, lekko odbiegająca od pionu. Ta zaskakująco prosta, skromna i niepozorna budowla pochodzi z I połowy XIX wieku.

W pobliżu kościoła znajduje się mały cmentarz, na którym znajdziemy stare nagrobki, jakże ważne dla genealoga! Natomiast przy wejściu na teren kościoła ujrzymy nagrobki proboszczów, którzy służyli Bogu w tejże parafii – ks. Anatazego Kaniewskiego (1827–1899), ks. Alfonsa Liebetanza (1876–1922) oraz ks. Franciszka Szukalskiego (1878–1956).

² Kromolice – wieś licząca ponad 500 mieszkańców w gminie Pogorzela, parafia Wielowieś.

³ Kruchta – przedsionek kościoła usytuowany przed głównym lub bocznym wejściem.

Ryc. 1. Kościół św. Trójcy
w Koźminie, 2015 rok.
Fot. J. Mazur

Ryc. 2. Kościół św. Rozalii
w Serafinowie, 2015 rok.
Fot. L. Zdrach

Ryc. 3. Kościół p.w.
Wszystkich Świętych
w Wielowsi, 2015 rok.
Fot. J. Mazur

Wielowieś, dekanat koźmiński
Probostwo pw. Wszystkich Świętych
Wielowieś, ul. Kościelna 1
63–700 Krotoszyn
tel. 62 721 38 30

Drewniane świątynie najczęściej przetrwały w małych miejscowościach i wioskach. Przykładem jest **Starygród**. Wioska należąca do gminy Kobylin, licząca zaledwie 300 mieszkańców, może poszczycić się dość długą historią. Jak sama nazwa wskazuje, Starygród był niegdyś grodem i leżał na trakcie handlowym z Torunia do Wrocławia przez Inowrocław i Milicz. Stary Gród lub też Starygród, znany wcześniej jako Starogród był kasztelanią⁴. Pierwszym władcą kasztelani starogrodzkiej był Niestap, który pełnił urząd w latach 1232–1244. Przez wieki Starygród zmieniał właścicieli. Był w rękach Marcina Umińskiego – kasztelana krzywińskiego, Sokolnickich, Pruskich, Mielżyńskich i Chełkowskich. W 1845 roku Aleksander Mielżyński uruchomił tutaj jedną z pierwszych cukrowni w Wielkopolsce. Tam, gdzie mieszkali ludzie, budowano świątynie. Pierwszy kościół, jaki był w Starym grodzie, prawdopodobnie wybudowano w XI wieku (pw. św. Wojciecha). Dawny rozpadł się ze starości, a w miejscu starego wybudowano nowy. Nowy kościół został postawiony w 1668 roku. Kościół **pw. Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny** ma interesujące i bogate wnętrze. Niektóre części wyposażenia świątyni pochodzą z poprzedniego obiektu. Ołtarz główny oraz dwa boczne zostały ufundowane przez księdza Gielskiego w 1720 roku. Drewniane ściany oraz sufit są bogato ozdobione scenkami z Biblii. Polichromia jest współczesna, z 1968 roku, dodająca uroku wnętrzu kościoła.

Podczas prac konserwatorskich odkryto **za-cheuszki**, czyli miejsca poświęcone przez biskupa podczas konsekracji kościoła.

Nie sposób nie wspomnieć o okazałej budowli przed kościołem. Jest nią grobowiec rodziny Chełkowskich, ostatnich właścicieli dworu we wsi. Kaplica postawiona została z czerwonej cegły w stylu neogotyckim w latach 1885–1886. Fundatorami kaplicy byli Franciszek i Felicja Chełkowscy. Rodzina Chełkowskich była bardzo zasłużona dla Wielkopolan. Między innymi uratowała podupadający pałac w Śmiełowie przed hakatystami – członkami organizacji niemieckiej założonej

⁴ Kasztelania – jednostka administracyjna podziału administracyjnego odpowiadająca późniejszemu powiatowi.

w 1894 roku w celu tępienia polskości. Chełkowscy w swojej posiadłości gościli takie osobistości, jak Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Jan Ignacy Paderewski czy też gen. Józef Haller. Na cmentarzu przykościelnym znajdują się stare groby – kapitana Jakuba Hanna, powstańca listopadowego, grobowiec z doczesnymi szczątkami Szambelana Jego królewskiej Mości Jana Nepomucena Węgorzewskiego (1742–1826), dziedziców dóbr Kuklinowskich i Drobnickich czy groby powstańców styczniowych, Franciszka Goszczyńskiego i barona Fedora Seydewitza, oficera papieskiego, który zginął w 1880 roku w pojedynku z pruskim oficerem. Na uwagę zasługuje dzwonnica typu krosnowego zbudowana w formie czterech pionowych słupów wspartych odchodzącymi w bok podporami. Pomiędzy słupami zawieszono trzy dzwony. Dzwonnica kryta jest gontowym dachem dwuspadowym.

Starygród, dekanat krotoszyński
Probostwo pw. Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny
Starygród 16
63–705 Kuklinów
tel. 65 548 40 91

Zbierając materiał do artykułu, wiedziałam, że na przedmieściu Krotoszyna, na terenie dawnej wsi Stary Krotoszyn, stoi mały drewniany kościółek **pw. św. Marii Magdaleny**. Jadąc szosą Benicką, wśród łąk i łąk zbóż, moim oczom ukazał się niewielki, niepozornie wyglądający kościółek. Cudowny widok! Historia kościółka sięga I połowy XIII wieku i stanowi on najstarsze miejsce kultu religijnego w okolicy, aż do nadania Krotoszynowi praw miejskich w 1415 roku. Obecny budynek kościoła wzniesiony został w 1755 roku w miejscu starego, który rozpadł się ze starości. Nową świątynię wybudowano z bali sosnowych układanych na zrąb, wewnątrz jest ona oszalowana, jednonawowa. Dach dwuspadowy, kryty gontem, zwieńczony blaszaną wieżyczką na sygnaturkę z XIX wieku. Do wnętrza kościoła prowadzą dwa wejścia. Na uwagę zasługuje główna brama bogato nitowana żelazem z ozdobnym zamkiem, ręcznie kutym.

Wnętrze świątyni bogato zdobione obrazami, które podarowane zostały przez wiernych. Miniaturową ambonę wieńczy barokowy baldachim, a małe chór podparty jest dwiema prostymi kolumnami. Obecnie kościółek jest zamknięty z powodu pożaru, jaki powstał w maju 2011 roku prawdopodobnie z powodu wadliwej instalacji elektrycznej. Zniszczeniu uległa drewniana podłoga, częściowo

Ryc. 4. Dzwonnica typu krosnowego przy kościele w Starymgradzie, 2015 rok. Fot. J. Mazur

Ryc. 5. Południowa strona kościoła w Starymgradzie z charakterystyczną okiennicą, 2015 rok. Fot. J. Mazur

Ryc. 6. Ołtarz główny kościoła w Starymgradzie, 2015 rok. Fot. J. Mazur

wyposażenie, ołtarz i zabytkowy obraz przedstawiający patronkę kościoła – św. Marię Magdalenę. Udało się uratować resztę zabytkowych przedmiotów, które zostały zabezpieczone. Dzięki pozyskanym środkom finansowym z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz datkom wiernych wykonano niezbędne prace konserwatorskie i naprawcze. W dalszym ciągu zbierane są środki finansowe, bo potrzeby są ogromne. Miejmy nadzieję, że już niedługo krotoszyńska „Magdalenka” znów odzyska swój blask i nadal będzie chlubą Krotoszyna.

Krotoszyn, dekanat krotoszyński
Probostwo pw. św. Marii Magdaleny
ul. Wiejska 41
63–700 Krotoszyn
tel. 62 722 77 88

Krotoszyn jest jednym z nielicznych miast mogących pochwalić się dwoma perłami drewnianej architektury sakralnej. Oprócz „Magdalenki” w Krotoszynie stoi jeszcze jedna drewniana świątynia. **Kościół św. Fabiana i św. Sebastiana**, znany również pw. **św. Rocha**, zbudowany został w 1572 roku na planie krzyża greckiego. W 1813 roku od zachodu dobudowano wieżę i wieżyczkę w sygnaturkę. Dach świątyni kryty gontem, posiada kopułę, dzięki czemu przypomina cerkiew. Dziś jest to kościół filialny parafii św. Jana Chrzciciela w Krotoszynie. Świątynia powstała jako kościół szpitalny.

Przy kościele był cmentarz, który służył do chowania zmarłych na cholere. Po cmentarzu nie ma dzisiaj śladu. Pozostały tylko zdjęcia, kartki pocztowe świadczące o istnieniu cmentarza. Kościół znajdował się pierwotnie poza granicami miasta. Po rozbudowie Krotoszyna obecnie znajduje się w śródmieściu przy ul. Koźmińskiej. Kościół jest bardzo dobrze zachowany pomimo upływu wieków. Wnętrze jest równie imponujące jak w innych świątyniach. Blasku dodaje ołtarz główny z II połowy XVIII wieku, krucyfiks z tęczą z XVII wieku i obrazy przedstawiające św. Fabiana i Sebastiana oraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XVIII wieku. Obecnie msze św. odprawiane są raz w tygodniu w niedzielę, od czerwca do września, natomiast w okresie zimowym kościół jest zamknięty dla wiernych, a msze św. odprawiane są w kościele św. Jana Chrzciciela. Od 2008 roku kościół stał się kościołem patronalnym Kurkowych Bractw Strzeleckich na terenie diecezji kaliskiej. Św. Sebastian jest patronem Kurkowych Bractw Strzeleckich na terenie Europy.

Krotoszyn, dekanat krotoszyński
Probostwo pw. Jana Chrzciciela
ul. Farna 10
63–700 Krotoszyn
tel. 62 725 29 03
<http://www.farakrotoszyn.pl/>

Najstarsze, istniejące kościoły na terenie Polski pochodzą z XV wieku. Pierwotnie składały się z jednej lub trzech naw, prezbiterium i zakrystii. Natomiast najstarsze wieże przy kościołach drewnianych pochodzą z początku XVII wieku. Drzwi kościołów często pokrywała dekoracja snycerska. Dekoracja ta wraz z polichromowym ozdobnym zakończeniem belek stanowiła jedyną ozdobę elewacji. W przeciwieństwie do elewacji wnętrza były zdobione bogato. W oknach umieszczano witraże, sufity i ściany pokrywała barwna polichromia. Malowano ją na cieniutkim podkładzie kredowym. W kościołach pochodzących z przełomu XV/XVI wieku polichromia często składała się z drobnych ornamentów roślinnych i geometrycznych. Dachy drewnianych świątyń kryto różnymi materiałami, np. gontem, szkudłami⁵, słomą lub trzciną. Okna umieszczano najczęściej od południa. Było to przejawem obrony przed strefą zła i jego mocą, a zarazem obroną przed wstępem do świątyni. Wyjątkiem jest kościół w Starymgradzie, w którym okna umieszczono od strony północnej. Kościoły stawiano najczęściej w otoczeniu drzew.

Drzewa chroniły je przed wiatrami, burzami i ogniem. Warto wiedzieć, że świątynie budowano na wschód, tak aby skierowane były w stronę Jerozolimy. Świątynie najczęściej są niewielkie, budowane na potrzeby małych wsi lub osad, ale wiąże się z nimi historia ludzi, którzy odnajdywali w nich wiarę w trudnych czasach. Na uwagę zasługuje wyposażenie kościołów. Liczne rzeźby, ołtarze i ambony, polichromia oraz prowincjonalne malarstwo sztalugowe.

Odwiedzając te miejsca, chłonąc ich zapach, niepowtarzalną atmosferę, „przenosimy się w czasie”. Zaznajemy spokoju, paradoksu przemijalności, a zarazem nieprzemijalności. Trwania. Historii – nierozzerwalnego łańcucha pamięci pokoleń. Zjednoczenia duchowego z naszymi przodkami i nadzieją na przyszłość, którą dają następne pokolenia.

⁵ Szkudły — gont z dębiny.

Ryc. 7. Kościół św. Magdaleny w Krotoszynie, 2015 rok. Fot. J. Mazur

Ryc. 8. Kościół św. Rocha w Krotoszynie, 2015 rok. Fot. J. Mazur

Ryc. 9. Wnętrze kościoła św. Rocha w Krotoszynie, 2015 rok. Fot. L. Zdrach

Bibliografia

Brykowski R., *Wielkopolskie kościoły drewniane*, Poznań 2001.
Maluskiewicz P., *Drewniane kościoły w Wielkopolsce*, Poznań 2004.
Kozmin Wielkopolski, wycinki prasowe z lat 1967–2004 – teczka w zasobach Muzeum Regionalnego w Krotoszynie.

Liebert A., *Nękana pożarami*, „Opiekun. Dwutygodnik Diecezji Kaliskiej” 2012, nr 9.
Liebert A., *Obok grobowca Marii Chelkowskiej*, „Opiekun. Dwutygodnik Diecezji Kaliskiej” 2011, nr 4.
Liebert A., *Świątynia prześlągania*, „Opiekun. Dwutygodnik Diecezji Kaliskiej” 2010, nr 2.